

РОЗДІЛ III. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.231.5

ПРИНЦИП РІВНОПРАВ'Я ТА САМОВИЗНАЧЕННЯ НАРОДІВ У СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Цимбрівський Т.С., к.ю.н., доцент

*Навчально-науковий інститут права, психології та економіки
Львівського державного університету внутрішніх справ*

У статті розглядаються актуальні проблеми, які стосуються юридичної природи принципу рівноправ'я та самовизначення народів. Досліджуються сучасні доктринальні підходи щодо тлумачення принципу з огляду на теорію і практику міжнародного права.

Ключові слова: основні принципи міжнародного права, принцип рівноправ'я та самовизначення народів, сецесія, територіальна цілісність.

Цимбривский Т.С. ПРИНЦИП РАВНОПРАВИА И САМООПРЕДЕЛЕНИЯ НАРОДОВ В СОВРЕМЕННОМ МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ / Учебно-научный институт права, психологии и экономики Львовского государственного университета внутренних дел, Украина

В статье рассматриваются актуальные проблемы, которые касаются юридической природы принципа равноправия и самоопределения народов. Исследуются современные доктринальные подходы к толкованию принципа в контексте теории и практики международного права.

Ключевые слова: основные принципы международного права, принцип равноправия и самоопределения народов, сецессия, территориальная целостность.

Tsymbrivskyy T.S. PRINCIPLE OF SELF-DETERMINATION IN CONTEMPORARY INTERNATIONAL LAW / Educational-scientific institute of right, psychology and economy of Lvov state university of internal affairs, Ukraine

The article deals with topical issues which are connected with juridical nature of the principle of self-determination of peoples. Contemporary theoretical approaches towards interpretation of the principle in terms of doctrine and practice of international law are analysed.

Key words: fundamental principles of international law, principle of self-determination of peoples, secession, territorial integrity.

Однією із тенденцій розвитку сучасного міжнародного права є його ціннісно-цивілізаційна спрямованість, соціальний характер та всеохоплююча гуманізація. У даній сфері особливу роль відіграє доктрина верховенства загальних прав і свобод людини у внутрішньодержавних та в міжнародних відносинах. Важливе значення в утвердженні прав і свобод людини забезпечує принцип рівноправ'я та самовизначення народів, який виступає насамперед міжнародно-правовою категорією. Безумовна реалізація цього принципу за сучасних умов виступає гарантією дотримання колективних прав людини, а також позитивно позначається на міжнародній законності та правопорядку.

Наукова розробка принципу рівноправ'я та самовизначення народів втілена в комплексних теоретико-правових дослідженнях вітчизняних та зарубіжних дослідників. З-поміж фундаментальних праць, у яких розкрито питання принципу рівноправ'я та самовизначення народів, на увагу заслуговують роботи Ю. Барсєгова, В. Буткевича, А. Кассезе, А. Ковальова, І. Лукашука, О. Мережка, Л. Сперанської, М. Ушакова, С. Черніченка та інших. Стан доктринального дослідження принципу рівноправ'я та самовизначення народів характеризується головним чином аналізом загальнотеоретичних аспектів, які залишають поза увагою проблемні питання, пов'язані із юридичною природою принципу, його дією у механізмі міжнародно-правового регулювання тощо.

Основне завдання полягає у виокремленні найбільш актуальних питань, які стосуються юридичного змісту принципу рівноправ'я та самовизначення народів, в об'єкт наукового дослідження, зокрема, суб'єкт самовизначення, сфера дії принципу, співвідношення принципу з принципом територіальної цілісності.

Принцип рівноправ'я і самовизначення народів як різновид колективних прав людини складає загальновизнану норму міжнародного права, яка характеризується договірно-правовою та звичаєво-правовою формою закріплення. Водночас означений принцип, на відміну від інших норм міжнародного права, створює щодо міжнародного співтовариства юридичні зобов'язання характеру *erga omnes* [1; 2]. Відтак особливість принципу рівноправ'я і самовизначення народів з точки зору його юридичної природи, як вбачається, полягає в наступних ознаках: *статус основного принципу міжнародного права; міжнародно-правові зобов'язання erga omnes*.

Традиційно принцип рівноправ'я і самовизначення народів, зокрема його сфера застосування, як правило, розглядався в контексті процесу деколонізації. Відповідно теорія міжнародного права презюмувала правосуб'єктність націй (народів), котрі знаходились у колоніальній залежності від держави-метрополії, за умови початку боротьби за своє самовизначення, створення відповідних органів щодо представництва народу в міжнародних відносинах і дотримання норм міжнародного права [3, 130].

З прогресивним розвитком міжнародно-правових відносин якісні зміни відбулись у складових частинах системи міжнародного права як-от галузях, інститутах, нормах і принципах. У зв'язку з цим юридичний зміст принципу рівноправ'я і самовизначення народів отримав нове наповнення. Так, сучасні теоретичні розробки, а також практика міжнародного права вказують на те, що цей принцип вийшов за рамки деколонізації і сьогодні стосується всіх народів [4, 286; 5] без будь-якої прив'язки до ситуацій іноземної окупації або епохи колоніального панування [6].

Разом із тим низка питань, які стосуються правової природи принципу рівноправ'я і самовизначення народів, станом на сьогоднішній день залишаються невирішеними.

Одним із дискусійних теоретичних аспектів складає *суб'єкт принципу рівноправ'я і самовизначення народів*. Відсутність загальноприйнятої дефініції поняття „народ” [7, 24] призводить до штучного розширення кола суб'єктів реалізації принципу рівноправ'я і самовизначення. У даному випадку нерідко стверджують, що правом на самовизначення наділені не лише нації або народи, але й в тому числі і національні меншини, корінні народи, етнічні групи тощо.

У результаті цього в доктрині міжнародного права відбувається планомірне обґрунтування сецесії національних меншин, хоча і з певними на те застереженнями (дискримінація національних меншин в частині порушення фундаментальних прав людини; позбавлення права участі у політичному житті країни) [4, 288].

На цьому тлі також має місце розробка теоретичних конструкцій, які пропонують, на наш погляд, дещо суб'єктивні визначення поняття „народ”. Наприклад, за словами юриста-міжнародника О. Мережка, певна етнічна або національна меншина, як і сукупність груп можуть виступати як народ [8, 140]. Загалом, беручи до уваги те, що сьогодні не існує міжнародно-правової дефініції поняття „народ”, необхідно водночас мати на увазі, що не слід при цьому отожднювати народ, національну меншину, корінні народи. Очевидно, що співвідношення цих понять навіть без встановлення їх якісно-змістовних характеристик можна визначити наступним чином: національна меншина виступає частиною поняття народ або поняття народ охоплює корінні народи. У цілому тут прослідковується органічний взаємозв'язок між цілісним утворенням (народ, нація) і його складовими частинами (національні меншини, корінні народи).

Розширене беззастережне тлумачення суб'єкта принципу рівноправ'я і самовизначення народів, яке виходить за межі націй або народів, створює небезпеку для міжнародного правопорядку, адже може потенційно призвести до фрагментації державних територій [9, 63]. З огляду на це, на наш погляд, виглядає доцільною ідея щодо прийняття Генеральною асамблеєю ООН принаймні робочого визначення поняття „народ”, що лише частково може забезпечити вирішення проблеми суб'єкта самовизначення.

Серед інших аспектів принципу рівноправ'я і самовизначення народів необхідно звернути увагу на його *нормативну дію*. Постановка питання про нормативну дію даного принципу відбувається в площині щодо можливості його реалізації. Тобто тлумачення нормативної дії принципу рівноправ'я і самовизначення народів іноді ґрунтується на гіпотезі про те, що означений принцип виступає так званим правом „*одноразової дії*” [4, 289]. По суті це означає,

що принцип вичерпує свою нормативну дію, якщо суб'єкт самовизначення вже реалізував таке право. Подібні доктринальні концепції, на нашу думку, позбавлені наукового підґрунтя і детермінуються виключно необхідністю обґрунтування у будь-який спосіб збереження територіальної цілісності існуючих держав.

У даному випадку слід зауважити те, що юридична природа принципу рівноправ'я і самовизначення народів передбачає те, що дана норма спрямована на її неодноразове застосування в частині регулювання правовідносин щодо певного кола осіб, які виникають у зв'язку із самовизначенням. В протилежному випадку доведеться визнати, що принцип рівноправ'я і самовизначення народів є міжнародно-правовою нормою індивідуальної дії. Втім, теорія і пратика міжнародного права свідчать на користь того, що нормативна дія цього принципу поширюється на усі народи, в тому числі і на народи, які вже реалізували своє право на самовизначення [10, 213; 11, 119].

Наступним питанням, що представляє значний науковий інтерес, виступає *співвідношення принципу рівноправ'я і самовизначення народів із принципом територіальної цілісності*. Особливого значення, з одного боку, дане питання набуває у зв'язку із реалізацією зовнішньої форми самовизначення – сецесії та необхідності підтримання і збереження територіальної цілісності з іншого.

В умовах загального визнання принципу рівноправ'я і самовизначення народів існують прогалини в правовій регламентації відносин, які пов'язані із реалізацією самовизначення. Внаслідок цього поширеним явищем у доктрині міжнародного права виступає абсолютизація принципу територіальної цілісності [12], а також ідея про існування примату серед основних принципів міжнародного права, зокрема пріоритет принципу територіальної цілісності над принципом рівноправ'я і самовизначення народів [13] тощо. При цьому загальновідомо, що всі основні принципи міжнародного права є рівними між собою, взаємообумовленими і складають єдину систему.

Сучасне міжнародне право допускає можливість здійснення територіальних змін на підставі принципу рівноправ'я і самовизначення народів. За загальним правилом, у подібних випадках питання про порушення принципу територіальної цілісності не виникає. Відповідність, зокрема, фактичного територіального верховенства держави національному самовизначенню (тобто юридичний титул нації щодо території, зокрема право на володіння і розпорядження нею [14, 89]) існує до того часу, поки народ погоджується з існуючим територіальним статусом [15, 116].

Характерно, що в теорії і практиці міжнародного права поступово матеріалізуються певні критерії щодо правових меж дії між принципом рівноправ'я і самовизначення народів та принципом територіальної цілісності держав. Приміром, за умови здійснення геноциду [4, 64], тортур, етнічних чисток [16], порушення внутрішнього самовизначення [13] (позбавлення права на участь в управлінні державою [17, 183], відсутність рівного представництва расових груп в уряді держави [9, 61], ліквідація автономії [18]), дискримінації (переслідування за расовою чи етнічною ознакою) або вичерпання інших засобів [18] держава втрачає право щодо захисту і збереження територіальної цілісності. У даному контексті виникає право *remedial secession* (так звана „захисна сецесія”), яке не лише легітимізує право виходу зі складу державної території тієї чи іншої етнічної групи, національної меншини, але й фактично включає до суб'єктів самовизначення інші утворення, ніж нації і народи. Відповідно реалізація принципу рівноправ'я і самовизначення народів на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин розглядається крізь призму об'єктивно існуючих умов щодо певної групи людей, які ідентифікують себе як певну спільноту в межах держави, що водночас спрямовані на їх асиміляцію, дискримінацію чи фізичне винищення. Водночас варто звернути увагу на те, що розглянуті умови не є формально визначені в частині їх позитивно-правового змісту, а тому на даному етапі можуть виступати предметом оціночно-суб'єктивних суджень.

Відтак сукупність розглянутих умов або їх окремі поєднання до певної міри створюють право щодо „захисної сецесії”. Очевидно, що тут слід презюмувати те, що за звичайних умов „захисна сецесія” є незаконною, а тому держава може на законних підставах забезпечувати цілісність державної території.

У питанні співвідношення між принципом територіальної цілісності та принципом рівноправ'я і самовизначення народів окремих важливий аспект становить *сфера дії цих принципів*. Загалом станом на сьогоднішній день у теорії міжнародного права не розроблено уніфікованого підходу до означеного питання.

Досить поширеною є точка зору про те, що принцип територіальної цілісності має зовнішню спрямованість, тобто стосується виключно *міждержавних відносин*, а відтак не поширюється на процеси, що відбуваються за участю народів (націй) [19; 20, 36-37; 21, 71]. Звідси, як наслідок, впливає те, що сецесія як зовнішня форма принципу рівноправ'я і самовизначення народів не може розглядатись порушенням територіальної цілісності, оскільки сецесія має місце в межах держави [22].

Частково можна погодитись із даним підходом, адже дійсно *Статут ООН 1945 р.*, *Заключний акт Наради з Безпеки і Співробітництва у Європі 1975 р.* та *Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р.* стосуються лише держав, а тому народи (нації) слід виключити із сфери дії принципу територіальної цілісності. Проте, з іншого боку, слід мати на увазі і те, що дії внутрішньодержавних акторів як-от націй (народів), зокрема сецесія, хоч і відбуваються на території держави, але водночас створюють конкретні наслідки і в міжнародних відносинах. У зв'язку з цим додатково актуалізується і питання щодо суб'єктів зобов'язань, передбачених принципом територіальної цілісності.

Результати проведеного дослідження вказують на те, що принцип рівноправ'я і самовизначення народів характеризується низкою проблемних аспектів, що створюють відповідні колізії в регулюванні відносин, пов'язаних із реалізацією самовизначення. Незважаючи на те, що принцип рівноправ'я і самовизначення народів належить до загальноновизначених норм міжнародного права, окремі його аспекти як-от суб'єкт самовизначення, нормативна дія, співвідношення з принципом територіальної цілісності досі залишаються не з'ясованими. На тлі комплексу існуючих проблем відбувається подальша трансформація принципу рівноправ'я та самовизначення народів у контексті сучасних загроз і викликів міжнародних відносин.

Таким чином, потенціал подальших наукових розвідок у сфері дослідження принципу рівноправ'я і самовизначення народів повністю себе ще не вичерпав. Науковий інтерес до даної тематики буде неодмінно зростати, особливо на тлі нового напрямку розвитку означеного принципу як-от *remedial secession* („захисна сецесія”), котра інституціоналізується в теорії і практиці міжнародного права, а також – інших проблем принципу, які сьогодні повністю не розв'язані.

ЛІТЕРАТУРА

1. Legal consequences of the Construction of a Wall in the occupied Palestinian Territory. Advisory Opinion. I.C.J. Reports, 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/131/1671.pdf>
2. East Timor (Portugal v. Australia). Judgement. I.C.J. Reports, 1995. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/84/6949.pdf>
3. Международное право: учебник / под ред. А.Н. Вылегагина. – М.: Юрайт. 2010. – 1003 с.
4. Гердеген М. Міжнародне право / пер. з німецької /Матіас Гердеген/. – К.: КІС, 2011. – 516 с.
5. Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence by the Provisional Institutions of Self-Government of Kosovo (Request for Advisory Opinion). Written Statement by the Russian Federation. 16 April, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15628.pdf>
6. Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence by the Provisional Institutions of Self-Government of Kosovo (Request for Advisory Opinion). Written Statement of The Republic of Cyprus. 3 April, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15609.pdf>

7. NATO. Office of information and press. Kumbaro D. The Kosovo crisis in an international law perspective: self-determination, territorial integrity and the NATO intervention. Final report. 2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nato.int/acad/fellow/99-01/kumbaro.pdf>
8. Мережко О. Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права / О. Мережко. – К: Юстиніан, 2010. – 320 с.
9. Cassese A. International law. Second edition / A. Cassese/ – Oxford university press, 2005. – 558 p.
10. Международное право: учебник / В.И. Кузнецов, Б.П. Тузмухамедов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2007. – 944 с.
11. Ушаков Н. Проблемы теории международного права / Н. Ушаков. – М.: Наука, 1988. – 186 с.
12. Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence by the Provisional Institutions of Self-Government of Kosovo (Request for Advisory Opinion). Written Comments of Bolivia. 17 July, 2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15700.pdf>
13. I.C.J. Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo (Request for Advisory opinion). 22 July 2010. Dissenting opinion of Judge Koroma. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15991.pdf>
14. Барсегов Ю.Г. Территория в международном праве (юридическая природа территориального верховенства и правовые основания распоряжения территорией) / Ю.Г. Барсегов. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1958. – 272 с.
15. Сперанская Л.В. Принцип самоопределения в международном праве / Л.В. Сперанская. – М.: Госюриздат, 1961. – 176 с.
16. I.C.J. Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo (Request for Advisory opinion). 22 July 2010. Separate opinion of Judge A.A. Cancando Trindade. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/16003.pdf>
17. Черниченко С.В. Теория международного права. В 2-х томах. Том 2. Старые и новые теоретические проблемы / С.В. Черниченко. – М.: НИМП, 1999. – 531 с.
18. I.C.J. Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo (Request for Advisory opinion). 22 July 2010. Separate Opinion of Judge Yusuf. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/16005.pdf>
19. ICJ. Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo. Advisory Opinion. 22 July 2010. Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15987.pdf>
20. Галенская Л.Н. Тенденции развития правового регулирования международных отношений в XXI веке / Л.Н. Галенская // Международные отношения и право: взгляд в XXI век. Материалы конференции в честь профессора Л.Н. Галенской. Под. ред. С.В. Бахина. – СПб: Юридическая книга, 2009. – 512 с.
21. Абашидзе А. Международный суд ООН и одностороннее провозглашение независимости Косово / А. Абашидзе, А. Солнцев // Обозреватель. – № 10. – 2010. – С. 66-75
22. Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence by the Provisional Institutions of Self-Government of Kosovo (Request for Advisory Opinion). Written Statement of The Czech Republic. 13 April, 2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15605.pdf>